

סקירת סרט

"אכן יש לנו עבר":
הסרט 'גליפולי' כאנדרטת אנזא"ק מרשימה

יונתן גן אור

הסרט: גליפולי (אוסטרליה, 1981)
במאי: פיטר וייר (Weir). שחקנים ראשיים: מרק לי, מל גיבסון.

I can see myself sitting in the empty dining room of the hotel that night, overwhelmed by an emotion I could only partly understand. It wasn't only pity at the waste of it all but also a sense of discovery – *it did happen, they did die, we do have a past.**

כך מתאר הבמאי האוסטרלי פיטר וייר (Weir) את תחושותיו בעקבות ביקור בגליפולי, שבטורקיה, זירת הקרב שבו נפלו אלפי חיילים אוסטרלים במלחמת העולם הראשונה. את התחושות העזות שחש בגליפולי ביקש וייר להמחיש בתסריט שהחל לכתוב באותו לילה במלון הטורקי. סרטו של וייר 'גליפולי' (Gallipoli, 1981) היה לאחד הסרטים האוסטרלים המצליחים והמוכרים ביותר. ביקורות רבות נכתבו עליו, ולכן אתמקד להלן בהיבט ההיסטורי של הסרט הנוגע למערכת גליפולי ובדיון במיתוסים הלאומיים שהולידה, דיון המוצא את ביטויי בבחירותיהם העלילתיות והעיצוביות של יוצרי הסרט.

מערכת גליפולי התנהלה בשולי 'זירת המלחמה' האירופית. בחזית המערב – שדות הבוץ של פלנדריה וצרפת – התבצרו צבאות בריטניה וצרפת מול הצבא הגרמני הפולש. במזרח היכו כוחות גרמניה והאימפריה האוסטרו-הונגרית את צבא הצאר. בקווקז נלחמה ברוסיה

* תודתי נתונה לאור אביי-גיא שבעבודתה בנושא אוסטרליה וגליפולי נעזרתי לכתיבת ביקורת זו.

האימפריה העות'מאנית, שהצטרפה למלחמה לצד מעצמות הציר. המבצע בגליפולי היה פרי תכנית שאפתנית של משרד הימייה הבריטי בראשות השר וינסטון צ'רצ'יל להשתלט על מצרי הדרדנלים, לכבוש את קונסטנטינופול ולפרוץ את הדרך לים השחור. המטרה האסטרטגית של המערכה הייתה להוציא את טורקיה מהמלחמה ולפתוח נתיב אספקה ימי לרוסיה. מפקדי חזית המערב לא ששו להקצות כוחות למתקפה המרוחקת, ולכן נבחרו למשימה גדודי אנזא"ק (ANZAC – גייסות אוסטרליים וניו־זילנדים) ששהו במחנה אימונים במצרים וטרם השתלבו בלחימה.¹

מערכת הדרדנלים החלה במתקפה ימית על מצרי הדרדנלים, אותה ניהלו הציים הבריטי והצרפתי. אחרי כישלון הפריצה בדרך הים הוחלט לנחות קרקעית משני צדי המצר כדי לסלק את הארטילריה הטורקית ששלטה על הנתיב הימי. המערכה הוסטה אפוא לגליפולי, חצי־אי מצוקי וסלעי המשקיף על הדרדנלים. ב־25 באפריל 1915 הונחתו כוחות בריטיים וכוחות אנזא"ק על חופי גליפולי, אך הם התקשו להתקדם מול ההגנה הטורקית ונאחזו בעמדות על החוף. בשישה באוגוסט, לאחר יותר משלושה חודשים של קיפאון ושל קרבות שחיקה, הונחתו בגליפולי כוחות חדשים והמתקפה חודשה, אך שוב, ללא הצלחה משמעותית. בגלל האבדות הכבדות שנחלו מדינות ההסכמה במערכה (יותר מ־200,000 הרוגים ופצועים) והחשיבות העליונה שיוחסה לחזית המערבית הוחלט לוותר על המבצע בגליפולי ולהסיג את כל כוחות ההסכמה מטורקיה עד ינואר 1916. מערכת גליפולי הסתכמה אפוא בתבוסה מוחצת, במיוחד של כוחות אנזא"ק, שאיבדו כ־80 אחוזים מאנשיהם, וביקורת חריפה נמתחה על יוזמי המערכה ועל מנהליה.

למרות שוליותה של מערכת גליפולי בתמונה הכללית של המלחמה הגדולה, והדבר נכון אפילו לכוחות אנזא"ק, שנשלחו לאחר הנסיגה מגליפולי להילחם בחזית הסוס, רבים רואים בה את רגע הולדתה של הלאומיות האוסטרלית. גליפולי היא אתר הקרבות המשמעותי הראשון שבו נלחמו ונהרגו אוסטרלים שלחמו במסגרת כוח צבאי משלהם ובתור ישות פוליטית בעלת ממשל עצמי: 'דומיניון' ולא 'קולוניה'. סיפור גבורתם של לוחמי אנזא"ק חזר וסופר בימי הזיכרון, במוזאונים, באנדרטאות ובתרבות העממית עד שהפך למיתוס. זירות הקרב היו לאתרי עלייה לרגל אשר אלפי תיירים אוסטרלים פוקדים אותם מדי שנה בשנה.² בין עולי הרגל הללו היה גם הבמאי פיטר וייר.

עלילת סרטו של וייר מתחילה במאי 1915 במערב אוסטרליה. שני צעירים, ארצ'י (מרק

¹ לצד גדודי אנזא"ק, כמו גם גדודים בריטים וצרפתים שכן הוקצו לטובת המשימה, השתתפו במערכה כוחות מכל קצוות האימפריה הבריטית וביניהם הגדוד העברי הראשון, גדוד נהגי הפרדות.

² האנדרטאות לחללי אנזא"ק, כמו גם בתי העלמין בהם נטמנו, מפוזרות על פני כל חצי האי. אנדרטאות נוספות הוקמו ברבים מאתרי מורשת הקרב של אנזא"ק באירופה ובמזרח התיכון, וגם הן מהוות מוקד עלייה לרגל עבור תיירים אוסטרלים, ביניהן יד אנזא"ק ביער בארי.

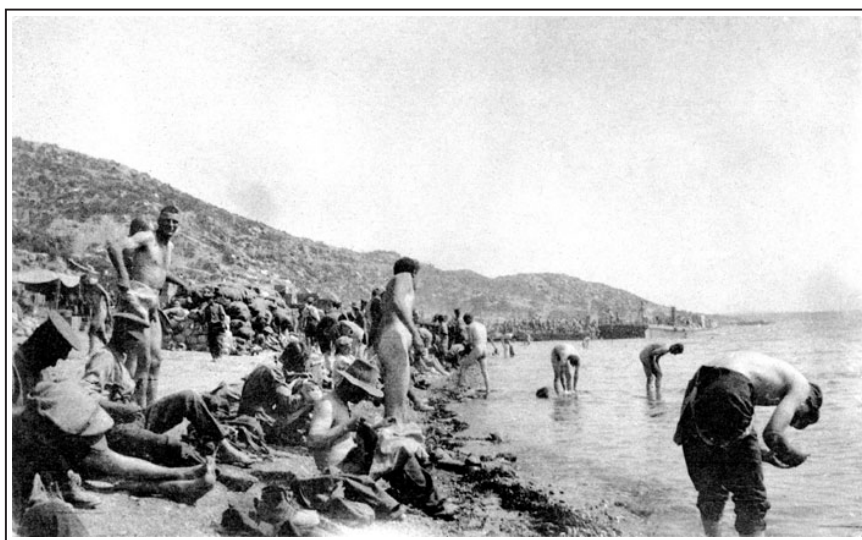
לי) ופרנק (מל גיבסון), שומעים על עלילות הגבורה של חיילי אנזא"ק בגליפולי ומחליטים להתגייס למערכה, כל אחד מסיבותיו שלו. בחלקו השני של הסרט השניים מגיעים למחנה אימונים במצרים, לקראת הנחיתה שעתידה להתבצע באוגוסט. בחלקו השלישי והאחרון של הסרט מתוארת הגעתם של ארצ'י ופרנק למחנה אנזא"ק שעל חוף גליפולי והוא מסתיים בנפילתו של ארצ'י בקרב על ה'נק' (Battle of the Nek), אחת התבוסות הקשות והמכאיבות של אנזא"ק במערכה.

ביממה שחולפת בין סצנת הנחיתה של ארצ'י ופרנק בגליפולי לסצנת הקרב הקטלני והאחרון וייר פותח לפנינו אשנב להצצה בשגרת חייהם של הלוחמים האוסטרלים בחזית. החיילים אוכלים ארוחות תפלות של בייסקוויטים צבאיים ובשר כבוש. זבובים נמשכים בהמוניהם אל הריבה והחיילים נאלצים לאכול גם אותם. לפעמים נופלים פגזים. הדי היריות וזעקות הקרב נשמעים ברקע. הצוקים ורועים בקברים ארעיים, ובשוחות מפוזרים חלקי גופות מרקיבים. אין סיבה לערער על נכונותן של תמונות אלו. נראה שהסרט חוזר ומספר את אותן החוויות שעליהם כתבו הלוחמים ביומניהם ובמכתביהם, ומשם הן הגיעו לטקסי הזיכרון ולספרי ההיסטוריה. מבחינה זו וייר איננו מעמיד את מיתוס ההקרבה של גליפולי בסימן שאלה.

ואולם נראה שעל אף התנאים הקשים שורה על הכול מן עליצות, אווירת מחנה קייץ. חיילים רבים מסתובבים בגב שזוף ללא חולצות. קבוצת חיילים שוחה בעירום במימי המפרץ ומשתעשעת בסירה ובנשק שהוטבעו. חייל בדחן אחר לוחץ לשלום יד של גופה. חייל שנפגע קל מרסיס פגז מונף על כפיים וזוכה לתשואות חבריו. חיילים אחרים משתעשעים עם החיילים הטורקים שמעברו השני של המתרס. הצבעים בוהקים, השמים כחולים והים צלול.

לחידוד משמעות בחירותיו של וייר ניתן לעיין בסרט התיעודי 'גליפולי' (*Gallipoli*, 2005) מאת הבמאי הטורקי טולגה אורנק (Tolga Örmek). אורנק השתמש באותם נתונים בדיוק להצגת מציאות שונה לגמרי. בסרטו מצטיירים התנאים הקשים שתוארו במכתבי הלוחמים האוסטרלים בתמונה קודרת של כאב אנושי בלתי נסבל. האוכל הצבאי התקלקל בחום הכבד. הזבובים נמשכו בהמוניהם לא רק אל הריבה אלא גם אל הגופות ואל המחראות, והפיצו מחלות. בקרב הלוחמים פשטה דיזנטריה. גופות ההרוגים נערמו, וריחן המבאיש גרם בחילות והקאות. פגזים שנפלו בים סמוך לחיילים ששחו גרמו לעשרות נפגעים. פצועים מתו על החופים בהמתנה לפינוי. גם גוני הסרט, אפור וחאקי, קודרים בהתאמה לאווירה.

וייר בחר אפוא לקצר את שהותם של גיבורי סרטו בגליפולי ליום אחד בלבד ועל ידי כך לחסוך מהם, ומאיתנו, את הזוועות הללו, המוזכרות רק במרומז. הבחירה נועדה כנראה לעצב את 'גליפולי' כסרט מלחמה 'לכל המשפחה' ואולם אווירת הקייט, המודגשת בפער

חיילים אוסטרלים רוחצים במפרץ אנזא"ק: (ANZAC Cove): גליפולי גהינום במסווה של מחנה קיץ (anzacsite.gov.au)

שבין חיי המחנה התוססים של החיילים למפקדיהם חמורי הסבר ועגומי המבט, משרתת גם את אחד המיתוסים של אנזא"ק. תיאורו של חייל אנזא"ק טיפוסי מתאים למיתוס האוסטרלי הטיפוסי, שנולד בדמותו של איש הספך הקשות, ה'בוש־מן' (bush-man). הבוש־מן נוצר בתבנית גוף מולדתו: מחוספס, צרוב שמש, בעל יכולת אלתור וזימה, מתעב סמכותיות ורשמיות שאינה לצורך, ונמנע מחלקלקות ומהעמדת פנים. מאפיינים אלו מצאו את ביטויים גם בדמותם של לוחמי אנזא"ק, בעיקר ברעות יוצאת הדופן שגילו האוסטרלים. התפיסה הייתה כי לחיילים האוסטרלים יש כישורי הישרדות טובים ויכולת טבעית להסתגל לתנאי סביבתם. ייצוגם של הצעירים האוסטרלים בסרט, בדומה לזה של הקצינים הבריטים המתנשאים ושל הרוכלים המצרים הטורדניים, אינו חורג מן הסטראוטיפים המקובלים. וייר משחזר בנאמנות תמונות איקוניות נוספות של מורשת אנזא"ק, כגון ההמון המריע לאנייה היוצאת מנמל פרת' והחיילים האוסטרלים הישובים למרגלות הפירמידות בכובעיהם השמוטים. אולם נאמנות זו נפגמת בבואו לתאר את טרגדיית הקרב על ה'נק' בסצינת הסיום. ה'נק' היה כינויה של אחת הכיפות המבוצרות לאורך רכס הרים המוביל אל הדרדנלים. הדרך ל'נק' הייתה מעבר צר ברוחב 80 מטרים, שהטורקים שלטו בו שליטה מוחלטת באש ובתצפית. על פי התכנון הייתה אש ארטילרית אמורה לרכך את עמדות המקלעים של הטורקים לקראת ההסתערות האוסטרלית; אך המפקדים האוסטרלים לא סינכרו את שעוניהם, וכך נוצרה הפוגה של שבע דקות בין ההפגזה להסתערות. על אף הנחיתות הברורה ועל אף שהטורקים נראו תופסים מחדש עמדות ירי במעלה הרכס,

הוחלט להמשיך במתקפה כרגיל. שוב ושוב נאלצו החיילים האוסטרלים לצאת מן החפירות ולהסתער חשופים מול מכונות הירייה הטורקיות שקטלו אותם במאותיהם. רק לאחר ארבעה גלי הסתערות כושלים הוחלט להפסיק את הטבח. כ־250 חיילים אוסטרלים נפלו הרוגים על תא שטח שגודלו אינו עולה על זה של מגרש טניס. המתקפה על ה'נק', שהייתה אמורה להיפסק מייד לאחר שהתברר כישלון ההסתערות הראשונה, התקבעה בזיכרון כפעולת התאבדות אומללה.

ייצוגה של טרגדיית ה'נק' בסרט מסמל כמה מן החוליים המוסריים שנקשרו למערכה בגליפולי בפרט ולמלחמת העולם הראשונה בכלל: היעדר התיאום בין הכוחות בקרב, מפקדים מנותקים מתמונת הקרב שממשיכים לדבוק בתכנית המקורית, הקלות הבלתי נסבלת של הנכונות להקריב חיי אדם, והמחיר שנורא ששילמו על כל אלה החיילים הפשוטים. על פי תכנית הקרב שהוצגה בסרט, תפקיד הכוחות האוסטרליים היה לתקוף את העמדות הטורקיות בתור פעולת הסחה על מנת לאפשר את נחיתת הכוחות הבריטיים במפרץ סמוך. אחרי שני גלי הסתערות קטלניים, ומאחר שהקשר הטלפוני נותק, שולח מפקד הגדוד, מייג'ור ברטון, את פרנק לרוץ למפקדת החטיבה כדי לברר אם חל שינוי בפקודה. מפקד החטיבה, קולונל רובינסון, המקבל דיווחים סותרים על הצלחת המתקפה, מורה להמשיך לתקוף למרות האבדות הקשות כדי להמשיך ולהפות על הנחיתה הבריטית. לאחר שמסר את הפקודה פרנק מציע למפקד הגדוד לעקוף את סמכותו של מפקד החטיבה ולפנות ישירות למפקדת הדיוויזיה. פרנק נשלח למפקדת הדיוויזיה, שם הוא מגלה כי הקצינים הבריטים כבר שותים תה על החוף, ומקבל פקודה לעצור את המתקפה. בידעו שארצ'י עומד להשתתף בגל ההסתערות הבא פרנק ממחר למפקד הגדוד כדי להודיע על הפקודה החדשה, אך הוא מאחר את המועד, וארצ'י נהרג בגל ההסתערות השלישי.

ביקורת חריפה נמתחה על הדרך שבה מוצג בסרט חלקם של הכוחות הבריטיים בטרגדיית ה'נק'.² על פי הטענות, המתקפה על ה'נק' נועדה להשתלט על הרכס המוביל אל הדרדנלים והיא לא הייתה פעולת הסחה לשם סיוע לנחיתת הבריטים. הסיבות לכישלון היו הליקוי בתיאום הזמנים בין מפקד המתקפה למפקד הארטילריה, תמונת מצב שגויה שקיבל מפקד החטיבה במהלך הקרב, וחוסר תיאום בין הכוח האוסטרלי לכוח ניו זילנדי שהיה אמור לתקוף את הרכס בו־זמנית מכיוון אחר כדי ליצור תנועת מלקחיים, אך התעכב. ריכוז המאמץ הטורקי מול כוחות אנזא"ק ברכס אמנם סייע להצלחת הנחיתה הבריטית במפרץ, אך זו לא הייתה תלויה במתקפה על ה'נק'. גם כאן נראה שוייר מבכר את אחד ממיתוסי אנזא"ק – התפקוד הלקוי של הפיקוד הבריטי.

למיתוס זה, אודות אשמת הבריטים באסטרטגיה הכושלת, היה אמנם על מה להתבסס. מערכת גליפולי כולה נהגתה במוחם של פקידים במשרד הימייה הבריטי, שמרגע צאתה לדרך התקשו להקצות לה זמן ומשאבים. למשימה הקשה לא נשלחו הכוחות הטובים ביותר

ולא המפקדים המוכשרים ביותר. הריחוק הקשה על פינוי הנפגעים ועל אספקת מזון, תחמושת וציוד רפואי. מקום החזית בשולי 'זירת המלחמה' דחק אותה לתחתית סדר היום של קבינט המלחמה הבריטי. לא לחינם חשו לוחמי אנזא"ק, שגליפולי הייתה טבילת האש שלהם, הזנחה וזלזול מצד הפיקוד הבריטי.

לרבים מהחיילים האוסטרלים אנזא"ק היה המפגש הרחב הראשון עם בני אומות אחרות, במיוחד הבריטים. המפגש חרת בתודעתם את עובדת קיומם של מאפיינים לאומיים אוסטרליים, המסבירים את השוני בינם לבריטים. על אף הפתיחה האיזומה בגליפולי רכש לעצמו החייל האוסטרלי עד מהרה מוניטין של לוחם עז ובעל תושיה. ככל שהמלחמה הלכה והתקדמה כך הלכו האוסטרלים ופיתחו דעה שלילית על הבריטים. עוד בתקופת האימונים במצרים לא הסתירו לוחמי אנזא"ק את ביקורתם על הפיקוד הבכיר (וגם כלפי הקצונה האוסטרלית). זו התחזקה אף יותר לנוכח ריבוי הקרבנות שנפלו בגליפולי. ההיסטוריון האוסטרלי אריק מונטגומרי אנדרו כינה את נטייתם של לוחמי אנזא"ק להטיל על הבריטים את האחריות לכל תקלה בכינוי: 'סינדרום "האשימו את הבריטים"' (Blame the British Syndrome).³ כך היה גם בקרב על ה'נק'.

מבחינה זו 'גליפולי' הוא במידה רבה מסמך מייצג של תקופתו, ראשית שנות השמונים. בשנות השבעים חוותה אוסטרליה שורה של משברים כלכליים ופוליטיים, וגם כמה שינויים חוקתיים מרחיקי לכת, שהבולט בהם הוא ביטולו של 'חוק אוסטרליה הלבנה' (1973) שפתח את שערי הארץ למהגרים ממזרח אסיה ומהמזרח התיכון. השינוי שעמד לחול באופייה של האוכלוסייה האוסטרלית העלה מחדש את השאלות על מהות הלאומיות האוסטרלית וההיסטוריה הלאומית. ההצגה דיכוטומית של האוסטרלי לעומת הבריטי חזרה ועלתה בשיח הציבורי ככל שהתקדם תהליך הניתוק החוקתי מבריטניה (שהגיע לסיומו ב-1986). דיכוטומיה זו חזרה והוצגה גם בכמה מסרטי הקולנוע והטלוויזיה המצליחים של התקופה, אשר חידדו את ה'אי-אנגליות' של האוסטרלים במפגשם עם הבריטים.⁴

דבריו של וייר, שהובאו בפתח מאמר זה, מלמדים על חולשת הרגש הלאומי שחש טרם ביקורו בגליפולי. מקור החולשה, על פי וייר, הינו היעדרו של אירוע היסטורי מכונן שיאחד סביבו את הלאום, כפי שמקובל באומות רבות אחרות. בסרטו מבקש וייר להתחקות אחר עקבותיה של הזהות האוסטרלית. דווקא בגליפולי, המקום המסמל את הקרבן האוסטרלי הגדול ביותר למען האימפריה, הוא מוצא נקודת שבר מוקדמת בתהליך אבדן האמון

³ גם סרטים אלו הציגו אירועים היסטוריים שהולידו חיכוכים בין אוסטרלים לבריטים והפכו למיתוס לאומי. בהם ניתן למנות את הסרטים *Breaker Morant* (1980), על חיילים אוסטרלים במלחמת הבורים, *Phar Lap* (1983), על סוס מירוצים אוסטרלי אגדי, ו-*Bodyline* (1984), המתאר מפגש בין נבחרות הקריקט של אוסטרליה ואנגליה בשנות השלושים. עד כדי כך ציפו צופי התקופה למצוא בדמות הרשע ב'גליפולי' מאפיינים בריטיים, שרבים טעו לחשוב שקולונל רובינסון, מפקד החטיבה האוסטרלי שהורה על המשך המתקפה המיותרת על ה'נק' והיה אחראי למעשה למותו של ארצ'י, היה קצין בריטי.

From a place you never heard of...a story you'll never forget.

A Peter Weir Film

GALLIPOLI

ROBERT STIGWOOD - ROBERT MARKLEE FOR ASSOCIATED "GALLIPOLI" MEL GIBSON Executive Producer FRANCIS O'BRIEN Screenplay by DAVID WILLIAMSON
R & R FILMS PTY LTD PRESENT A PETER WEIR FILM MARK LEE Producer

Based on a Story by PETER WEIR Produced by ROBERT STIGWOOD and PATRICIA LOVELL Directed by PETER WEIR

PG PARENTAL GUIDANCE SUGGESTED
SOME MATERIAL MAY NOT BE SUITABLE FOR CHILDREN

Copyright © MCM, LXXXI by Paramount Pictures Corporation. All Rights Reserved. A PARAMOUNT PICTURE

כרזת הסרט. תמונת הסיום של הסרט, המציגה את דמותו הקפואה של ארצ'י,
הופכת בכרזה לאייקון המסמל את מיתוס גליפולי כולו.

המתמשך של האוסטרלים במדינת האם. ייחודו של האופי האוסטרלי: הרעות, החספוס והאנטי-אוטוריטיזם, בולט בייחוד על רקע דמויותיהם הקריקטוריות של הקצינים הבריטים בעלי השפם והמונוקל. התיאור ההיסטורי השגוי שהסרט מציג בקרב על ה'נק' חושף בבהירות הרבה ביותר שהקו המנחה של הסרט אינו מערכת גליפולי בתור אירוע היסטורי, אלא גליפולי בתור מיתוס מכונן של הלאומיות האוסטרלית, הנבדלת מזו הבריטית. תמונת הסיום של הסרט, המציגה את דמותו של ארצ'י הקופאת ברגע שהקליעים הקטלניים פוגעים בחזהו, מלמדת על מודעותו של הבמאי לשירות שהוא נותן למיתוס הלאומי. עד אז הונחלה מורשת אנזא"ק בטקסי הזכרון, במוזאונים ובספרות. וייר מגלם את מיתוס אנזא"ק בהמחשה קולנועית חיה. הצלחתו של 'גליפולי' למצות ולהחיות את מיתוס אנזא"ק הייתה גדולה עד כדי כך שהסרט הוקרן בבתי ספר למטרות חינוך, ונעימת הסרט אף נבחרה ללוות את טקסי הזיכרון. וייר, אם כן, אינו מבקש לבחון את המיתוס אלא לחזקו ולתרום לעיצובו. תמונת הסיום, שהפכה לאייקון בפני עצמה, משלימה את מיצובו של 'גליפולי' כאנדרטת אנזא"ק מרשימה: "They did die here – we do have a past".

מראי מקום

- 1 גאמאג' וויליאמסון (1981), עמ' 5. ההדגשה 2 ראו למשל קרליון (2001), עמ' 410.
- 3 אנדרו (1993), עמ' 56.

מקורות

- Andrews, Eric M. (1993), *The Anzac Illusion: Anglo-Australian Relations During World War I* (Cambridge).
- Carlyon, Les A. (2001), *Gallipoli* (Sydney).
- Gammage, Bill, & Williamson, David (1981), *The Story of Gallipoli* (New York).
- Haltof, Marek (1993), 'In Quest of Self-Identity: Gallipoli, Mateship, and the Construction of Australian National Identity', *Journal of Popular Film and Television*, 21 (1).
- Macintyre, Stuart (2004), *A Concise History of Australia* (Cambridge).
- O'Regan, Tom (1996), *Australian National Cinema* (London & New York).
- Örnek, Tolga (2005), *Gallipoli* [סרט].